

Jakkoli nelze hned zvešobčovat, základní rysy toho, o čem jsme hovořili, nejsou jistě vázány jenom na literaturu. V široké oblasti umění, filosofie, společenských věd a publicistiky, všude bylo možno v různé intenzitě sledovat velkou snahu postupovat co nejučinněji a nejostřejší proti formám i podstatě nedemokratického předlednového režimu, zároveň však malou chuť důsledně se vyrovnat s jedním z jeho pilířů, s ideologickým programem, z něhož systém vzešel a jímž se kryl. Stěží lze popřít, že tento přístup k naší skutečnosti v jistém smyslu urychlil vývoj událostí před lednem 1968, protože jeho stoupenci se mohli opírat, bylo-li toho třeba, o systém sám, o jeho údadné cíle, myšlenkové postupy i pojmosloví. Oč víc byli takto chráněni, a samozřejmě rovněž úspěšni, o to víc byli vystaveni svodu považovat nedostatek sebereflexe za trvalý klad, a jestliže dnes stojí společenské myšlení u nás o tolik výš než před dvaceti lety, nezbyvá, než se zeptat: nestojí podstatně níž, než jak si samo myslí?

ž. 2/1969

Český úděl?

Václav Havel

Všechny nás – totiž celý český národ – musí nepochybně potěšit, dozvídáme-li se, že za svůj srpnový postoj jsme získali uznání i od Milana Kundery, tohoto jakoby lehce skeptického intelektuálního světáka, který byl vždycky náchylný vidět spíš naše záporné stránky (a který dokonce – jak přiznává – hovoří se svými přáteli o jedné ze svých her jako o hře „protičeské“), a že mu naše tehdejší chování – zásadové a zároveň rozvážné (protože „v kořenech českého vlastenectví není fanatismus, nýbrž kriticismus“) – přímo imponuje. A přece jedna věc bohužel – nevím, jak jiným, ale mně určitě – tenhle hřejivý pocit kali: okolnost, že právě to, co Kundera na českém vlastenectví tak chválí a co je – jak nepřímou naznačuje – i jemu vlastní, totiž onen kriticismus, v jeho vývodech povážlivě schází a že tyto vývoody (mluvím o jeho článku Český úděl ve vánočním čísle Listů) bohužel – přes všechnu rozsáhlou moudrost – zapadají do téže tradice sebeobdivných obrozenecko-vlasteneckých přeludů, od které se jejich autor tak energicky distancuje. Skutečně: at to zní jakkoli kruté, nemohu se zbavit dojmu, že tu máme co činit s jakousi novou a velmi líbivou variantou jakési staré a velmi krátkozraké kamufláže.

Ale vlastně mě to ani moc nepřekvapuje; čekal jsem, že to přijde. Vždycky totiž, když nemá český vlastenec dost odvahy (bez níž je ovšem skutečný kriticismus nemyslitelný) podávat se tváří v tvář kruté, ale otevřené přítomnosti, přiznat si všechny její problematické aspekty a vyvodit z toho bezohledně příslušné konsekvence, být by musely být nasmětovány i do vlastních řad, obrací se k lepší, ale už uzavřené minulosti, kdy byli všichni jednotni; na jejím ocenění nelze totiž už celkem nic zkazit, je to bez rizika, všem se tím lze zavděčit a lze si dokonce takovým odkazem k minulému národní sláve docela dobře nalhat, že je vlastně všechno v pořádku, protože Češi jsou staří kabrňáci. Je to postoj velice atraktivní – apeluje na všechno české v nás a naše oči (nemáme-li ovšem srdce z kamene) nemůže zanechat suché – je to však zároveň postoj velice nebezpečný: jednostranným a vnějším akcentem na lepší minulost odvádí nenápadně pozornost od horší přítomnosti a pasivním vlastenectvím uzavřené vzpomínky nenápadně nahrazuje méně pohodlné, ale aktivní vlastenectví původního a tudíž otevřeného činu, riskantně zasahujícího do napjatých otázek dne. A byť by se stokrát slovy oháněl tradičním českým kriticismem, kritický takový postoj rozhodně není: od *kritiky* uniká k *iluzi*. Vždyť kdybychom nebyli schopni ničeho víc než vzájemně se ohřívát vzpomínkami na dřívější úspěchy, slibujícími, že český národ nikdy neskoná, skončil by národ asi velmi záhy – neskoná-li, pak

jediné proto, že tisíce jeho příslušníků budou boj za určité docela konkrétní hodnoty chápat – bez dlouhých řečí – jako svůj každodenní, aktuální a riskantní úkol, úkol nikoli národní, ale prostě lidský. Ze vzpomínky na srpen skutečně nelze natrvalo žít, zvlášť když to je dnes už stále víc jen jeden z dovolených způsobů, jak neškodně ventilovat obecné mínění, aniž by ústilo v nebezpečí „nedovolené“ činnosti, a jak potřebu aktuální aktivity úspěšně ukájet pseudoaktivitou sebeobdivného vzpomínání. Nic naplat: dnes máme únor a každý odkaz k srpnu, zastírající únorové problémy, staví ve skutečnosti smysl toho, co rozumíme „srpnem“, na hlavu: vždyť nechceme-li ztratit poslední zbytky toho, co jsme se tehdy snažili zachránit, nezbyvá nám, než prostě vstoupit do dnešní pře. Neříkám samozřejmě, že bychom se neměli vracet k srpnu, jde jen o to, proč se tam vracet: nikoli proto, abychom se léčili z dnešních pochybností novým a novým zjišťováním, jak jsme tehdy byli dobří, ale proto, abychom si – konfrontování s dnešními problémy – znovu a znovu připomínali, co jsme to vlastně ještě před několika měsíci veřejně říkali, co jsme to psali na zdi, co jsme si mysleli a co žádali. Bylo v tom všem přece – vzpomeňme si dobře! – cosi víc než jen nesouhlas s vojenskou intervencí, bylo to přece zároveň jakési neoficiální všelidové referendum o tom, jaké mají být v zemi poměry, byl to přece zároveň velký vzájemný slib, že od určitých hodnot nikdy neustoupíme! Ano, jako výzva k přítomnosti má návrat k minulosti smysl, ale jediné tak.

Nerad bych přirozeně podsunoval Kunderovi úmysly, které nechová, ale problematičnost jeho chvály národa za srpnové počínání se mi žel jen potvrzuje v tom, jak tenký národ (to už mu ovšem neřiká „národ“, ale „někteří lidé“) zároveň napomíná za jeho počínání dnes: prý se z toho kriticismu už stává zvyk; lidé prý moc „lamentují“, že může všechno skončit špatně (zřejmě by měli spíš klidně a poslušně vyčkávat, co se z toho vyvine); prý to je už „kriticismus degenerovaný v pesimismus“ – zkrátka a dobře: pořád proti něčemu remcáme, pořád se nám něco nelíbí, pořád někomu nedůvěřujeme, pořád se o cosi strachujeme – a přitom můžeme být rádi, že jsme rádi: vždyť se stalo „něco, co nikdo nečekal: nová politika tento strašlivý konflikt vydržela“.

Cíl: minulé činy – byť tisíckrát radikálnější než dnešní – jsou bez výhrad akceptovány a adorovány – v době, kdy je už pohltila minulost a tohle jejich hodnocení bylo tak říkajíc „ratifikováno“ společenskou mocí i soudem dějin, a je tudíž bez rizika; k současným činům však, které by zajisté podporu potřebovaly naléhavěji, zůstává rezerva – jsou totiž otevřeny do neznáma, nikde není jistota, že se neslápne vedle, lze se tu snadno zmýlit a navíc tu hrozí nepřijatelná možnost konfliktu s mnohými spoluobčany bez záruky, že se člověk neocetne v menšine. Opravdu: oč snaží je říkat si, jak jsme byli dobří před srpnem a jak jsme byli báječní v srpnu (když sem na nás přišli ti zlí), než zkoumat, jací jsme vlastně dnes, kdo z nás je ještě dobrý a kdo už nikoli a co je třeba dělat, abychom byli právi svým dříve dobytým zástu-

hám! Oč snaží je takticky zaujmout neurčitě vyčkávací postoj (zaštitěný abstraktním obdivem k národu); trochu se k současnému národnímu kriticismu (tomu „pozitivnímu“) přihlásit, ale zároveň ho trochu (ten „negativní“) odsoudit; a hlavně se s ničím neunáhlavat a zachovat si volné ruce pro různé eventualy, aby pak vždycky bylo možné přijít v pravou chvíli s chytrým exposteriálním zhodnocením. Nemám v úmyslu a nemám ani právo žádat na Kunderovi stanovisko, vytýkám mu pouze, že stanovisko předstírá, což má pramálo společného se skutečným kriticismem, k němuž se tak vehementně hlásí.

Ale abych byl konkrétnější: prý to nová politika vydržela. Vydržela to opravdu? To je otázka dne. Něco z ní vydrželo nepochybně: nejsme (zatím?) zavíraní za své názory, federalizujem se, Skaut rozpuštěn nebyl. Ale vydržely ty hlavní, základní věci, ty, z nichž by mělo všechno ostatní vyplývat a které by to měly zaručovat? Vydržela například svoboda slova a svoboda shromažďovací? Vydržela naděje na otevřenou a veřejně kontrolovanou politiku a skutečně demokratický způsob vlády? Vydržela naděje na legální politickou pluralitu, takovou, která se neuskutečňuje jen cestou zákulisních intrik? Vydržela opravdu naděje na důslednou ekonomickou přestavbu – se vším, co to obnáší? Vydržela naděje na suverénní zahraniční politiku? Vydržela naděje na morálně pracovní obrodu národa? A pokud nevydrželo tohle – může vůbec vydržet natrvalo i ta míra právní jistoty, kterou ještě zatím máme? Anebo je snad pocit právní jistoty posilován skutečností, že ti, jejichž jménem byli zatýkáni nejvyšší ústavní činitelé a kteří sestavovali seznamy lidí, určených do kriminálu, sedí dnes opět v nejvyšších orgánech a rozhodují o nás – proti vůli celého národa? Kundera se nám diví, že pořád chceme nějaké záruky – nic prý nikdy nelze zaručit. Jako by to málo, které „vydrželo“ a v jehož bezpečí se Kundera diví, nevydrželo právě proto, že nikdy neustal ten ohromný mnohohlas volání po zárukách, ten věčný, věčně skeptický pramen „konstruktivní nedůvěry“, „konstruktivní nespokojenosti“, neustálého pochybovačství, ta trvalá snaha zásadním a nesentimentálním postojem preventivně zabraňovat všem dalším možným ústupkům! Což i odvaha Milana Kundery pobývat převážně ve vlasti se neopírá o víc než o prohlášení státníků, o fenomén národní solidarity a rozhodnosti – a což i ta prohlášení se neopírají koneckonců o něj? To není jen v tom, kolik lidí se odváží „stát na svém místě v nejistotách“, ale především v tom, nakolik jsou tito lidé schopni určitě věci si vzájemně lidsky garantovat svým odhodláním projevit svůj postoj i konkrétní a nebezpečnou akci! Řekne-li se A, je prostě třeba říci i B, nelze chválit národ za srpnovou odvahu a kázat ho za odvahu prosincovou; vždyť ti, kteří dnes za nepoměrné komplikovanějších podmínek – ba často proti vůli „svých“ politiků – nastavují kůži, jsou týměž národem, který nastavoval kůži v srpnu; vždyť oni pouze pokračují v tom, co dělali tehdy, vedení týměž ideály, týměž svědomím, touž schopností riskovat! Jejich dnešní boj je ovšem otevřený, výsledek zatím neznáme, na soud mocných a na soud dějin si teprve musíme počkat. Tenhle angažovaný a riskující postoj je ovšem

založen na pochybách, prameni ze skutečného kriticizmu. Lidé chtějí záruky, mají strach, že všechno dopadne špatně – proto se angažují. Není to pesimismus, vzdýt se tu věř v možnost nápravy! Skutečně pesimistický – totiž na možnost reálného boje rezignující a tedy beznadě kdesi na dně obsahující – je postoj právě obrácený, ten, který je vždycky připraven nahradit tvrdý zásah do otevřené přítomnosti zjehlou vzpomínkou na uzavřenou minulost.

Docela logickým článkem tohoto pseudokritického iluzionismu, dělajícího všechno možné, aby nás nenápadně vyvázal z naší odpovědnosti za běh věcí a z naší povinnosti do nich autenticky vstupovat, je i Kunderova koncepce „českého údělu“. Nevěřím na tohle fátum a myslím si, že přede vším my sami jsme strůjci svého osudu, z toho nás nevysvobodí ani výmluva na sobectví velmocí, ani na naši geografickou polohu, ani odkaz k stálému údělu balancovat mezi suverenitou a podmaněním. Zase to není nic jiného než abstrakta, zastírající naši konkrétní odpovědnost za naše konkrétní činy. Část národa (do níž patří přece i Kundera) nám před lety vybojovala – velmi tvrdým zášahem proti druhé části národa – to, že příslušíme tam, kam příslušíme; byl to přece akt volby a jejího velice vehementního prosazení, nikoli tedy slepá nutnost nějakého národního údělu! Což neříkám proto, abych kohokoli soudil nebo svaloval na něj odpovědnost ze všech ostatních, ale proto, abych zdůraznil, co jsem řekl: náš osud záleží na nás. Svět se neskládá – i když by bylo velmi pohodlné si to tak představovat – z hloupých velmocí, které můžou všechno, a chytřích malých národů, které nemůžou nic. Vždyť přece to, co se stalo, se nestalo proto, že jsme Češi a že Češi vždycky musí trpět od svých sousedů (neboť to je jejich „český úděl“), ale z důvodů docela jiných, konkrétnějších. Převádět řeč na fátum „českého údělu“ znamená odvádět ji od skutečných příčin dnešní české situace a skutečných možností jejího řešení, vyvazovat se z nepřijemné povinnosti podrobit kritické reflexi různá svá ideologická dogmata, předsudky a iluse, a rozprýlit konkrétní historickou odpovědnost konkrétních historických osob do nepostřehitelného kosmu obecných dějinných paralel a abstraktních souvislostí. A říká-li někdo, že tu jen naše národní dějiny odhalily své ledví, jen tím zastírá, co tu – v tomto konkrétním případě – opravdu své ledví odhalilo.

Vrchol celé Kunderovy iluzionistické konstrukce vidím však ještě v něčem dalším: prý jsme stanuli – poprvé od konce středověku – „ve středu světových dějin“, protože jsme usilovali – poprvé ve světových dějinách – o „socialismus bez všemoci tajné policie, se svobodou psané i mluveného slova“; prý náš experiment mířil do tak daleké budoucnosti, že jsme museli zůstat nepochopeni. Jak voňavý balzám na naše rány! A jak nabubřelá iluse zároveň! Opravdu: budeme-li si namalovat, že země, která chtěla zavést svobodu slova – cosi, co je většinou civilizovaného světa samozřejmostí – a která chtěla zabránit zvůli tajné policie, stanula kvůli tomu ve středu světových dějin, nestaneme se vážně ničím jiným, než samolibými šmoky, směšnými se svým provinciálním mesianismem! Svoboda a zákonnost jsou prvními před-

poklady normálně a zdravě fungujícího společenského organismu, a pakliže se nějaký stát pokouší po letech absence je obnovit, nedělá nic historicky nedozrímého, ale snaží se prostě odstranit své vlastní nenormálnosti, prostě se *znormálnizovat*; což platí bez ohledu na to, zda si tento stát říká socialistický nebo nikoli. A prohlásuje-li se určitý systém za socialistický, pak to přece útlak člověka a rozklad společnosti v tomto systému neomlouvá, ale spíš naopak usvědčuje, a jeho pokus odstranit bezpráví nemůže být tedy – z hlediska dějin lidstva – ničím jiným, než pokusem tohoto systému odstranit nesmysly, které předtím sám pracně navršil. Zdá se mi, že za nutnost dělat tuhle očistu bychom se měli spíš stydět než se tím chlubit jako svým dalekosáhlým vkladem do dějin.

Závěrem tedy: kdybychom vycházeli z představy, kterou nám nastínil Kundera, že totiž malické, hloupě umístěné, hodné, inteligentní, trápené a k trápení odsouzené Československo se stalo vlastní příjí nejdůležitějším bodem světa, za což ho jeho zlí sousedé, které si samo vůbec nevybralo, kruté potrestali, takže jedině, co mu dnes zbývá, je jeho duševní (a zřejmě v soukromí pěstovaná) převaha nad nimi – kdybychom tedy vycházeli z této kýčovitě představy o svém „údělu“, nejen, že bychom se nahony vzdálili všem tradicím kriticizmu (nejen českého, ale jakéhokoliv), ale navíc bychom upadli do nacionálních sebeklamů, které by nás také mohly – jako národní komunitu – ochromit na celá desetiletí. Skutečně, dnešní chvíle je nejméně vhodná k tomu, abychom si lhali do kapsy: naší jedinou možností je vyvodit z toho, co se stalo, všechny patřičné konsekvence, zbavit se všech ilusí a jednoznačně se rozhodnout, co vlastně chceme a co pro to musíme dělat; nenamlouvat si přitom, že to, co děláme, je něčím víc, než čím to je, ale tím víc se o to prakticky, denně, houževnatě a s jasným vědomím všech rizik bít; a hlavně neukolébat se sebelichotivými a sebeobelhávajícími řečmi o své národní inteligenci, moudrosti, kultuře, o kráse svých minulých činů a fatálně nám souzené tíze našeho národního údělu. „Moudrost“ a „kulturnost“ vznikají totiž a fungují bezděky, neuvědoměle a nenaplánovaně, jako jakési „vedlejší produkty“ konkrétní a reálné práce, nikdy však netvoří samy o sobě jakýkoli smysluplný program nebo cíl – národ, který by je tak chápal a sám u sebe dokonce sledoval, prozrazoval by tím jedině, že ve skutečnosti příliš kulturní není, protože potřebuje takové řeči jako lék na své komplexy.